

УДК 323.2

DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-7>

Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти

Анотація. У статті здійснена спроба актуалізувати питання пам'яті загалом та, зокрема, національної пам'яті в умовах повномасштабної війни РФ проти України. Доцільність цього дослідження пов'язана з наявністю у суспільній свідомості розбіжностей про „історичне минуле нації”, а також з необхідністю збереження національної пам'яті. В умовах повномасштабної війни формується новітня національна пам'ять, яка стане базою/основою повоєнної української національної ідентичності.

Показано, що конструювання політики національної пам'яті — це процес формування та відтворення спільної пам'яті в суспільстві, яка містить у собі створення спільних ідей, символів, наративів та важливих смислів, які об'єднують націю та її історію, а також виступають елементом формування національної ідентичності.

Особлива увага у статті приділена аналізу сучасних наукових досліджень з політики пам'яті, в яких актуалізуються питання „війн пам'яті”; конфліктів історичних версій пам'яті; проблеми співвідношення пам'яті та історії; історичної амнезії; локальної пам'яті; історії як інструменту держави; забуття як механізму влади; винищення важливих історичних фактів; аспектів конструювання політики пам'яті; законів пам'яті; комеморації; витіснення пам'яті; міфологізації минулого та інші.

Аналізуються протиріччя, які виникають у конструюванні національної пам'яті. Йдеться про те, що можуть виникати суперечності між різними наративами минулого нації всередині держави, між особистою та національною

пам'яттю, між національною пам'яттю різних держав. Конструювання національної пам'яті може супроводжуватися ігноруванням або привласненням фактів, спрощенням складності національних історій, вибірковістю, використанням „забуття”. Міфологізація та ідеалізація минулого, а також абсолютизація категорії „історична правда” шкодять неупередженому розгляду історії та несуть ризик провокування конфліктів. Доведено, що лише розуміння цих суперечностей, намагання їх поєднати, усвідомлення історії як важливого чинника формування

Тетяна Василевська,
доктор наук з державного управління, професор,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Tetiana Vasylevska,
Doctor of Public Administration,
Professor,
Taras Shevchenko National University of Kyiv

ORCID: 0000-0001-6565-4142
tvasilevs@ukr.net

Тетяна Бевз,
доктор історичних наук,
професор,
Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Tetyana Bevz,
Doctor of Historical Sciences,
Professor,
Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine

ORCID: 0000-0002-0129-1925
tetanabevz@gmail.com

сьогодення і майбутнього суспільства і людини дозволить нам відповідально підійти до побудови політики національної пам'яті.

Ключові слова: ідеї, смисли, національна пам'ять, політика пам'яті, політика національної пам'яті, війна, історична пам'ять, війни пам'яті.

Constructing a Policy of National Memory: Ideas, Meanings, Accents

Abstract. The article attempts to actualize the issue of memory in general, and national memory in particular, in the conditions of a full-scale war between the Russian Federation and Ukraine. The expediency of this study is connected with the existence of disagreements in public consciousness about the „historical past of the nation”, as well as with the need to preserve national memory. In the context of a full-scale war, a new national memory is being formed, which will become the base/foundation of the postwar Ukrainian national identity.

It is shown that the construction of a national memory policy is the process of forming and reproducing a common memory in society, which includes the creation of common ideas, symbols, narratives and important meanings that unite the nation and its history, and is an element of national identity formation.

The article pays special attention to the analysis of contemporary scientific research on the politics of memory, which raises the issues of „wars of memory”; conflicts of historical versions of memory; the problem of the relationship between memory and history; historical amnesia; local memory; history as an instrument of the state; oblivion as a mechanism of power; the extermination of important historical facts; aspects of the construction of memory policy; laws of memory; commemoration; displacement of memory; mythologizing the past, and others.

The article analyzes the contradictions that arise in the construction of national memory. The point is that there may be contradictions between different narratives of the nation's past within the state, between personal and national memory, and between the national memory of different states. The construction of national memory can be accompanied by ignoring or appropriating facts, simplifying the complexity of national histories, selectivity, and the use of „forgetting”. Mythology and idealization of the past, as well as the absolutization of the category „historical truth” harm the unbiased consideration of history and carry the risk of provoking conflicts. It is proved that only an understanding of these contradictions, an attempt to reconcile them, and an awareness of history as an important factor in shaping the present and future of society and human beings will allow us to take a responsible approach to building a national memory policy.

Key words: ideas, meanings, national memory, memory policy, national memory policy, war, historical memory, wars of memory.

Постановка проблеми. В умовах повномасштабної війни РФ проти України актуалізація теми пам'яті є беззаперечною. Адже для виправдання російської окупації широко застосовується історичний фреймінг як інструмент пропаганди. Колективна пам'ять є культурним та контекстуальним явищем, вона досі постає предметом суперечливих відносин між націями та національними державами, етнорелігійними групами та потенційно використовується у політичних цілях. Пам'ять про минуле виступає умовою існування нації й вирішальним чинником формування

національної ідентичності. Колективна пам'ять, історичні наративи та меморіальні практики формують сприйняття минулого й можуть містити як миротворчий, так і конфліктогенний потенціал. Важливу роль у цьому відіграє „політика пам'яті”.

Питання національної пам'яті є засадничими для державного будівництва й формування відчуття належності до нації, оскільки національна пам'ять є процесом збереження і відтворення інформації про минуле, символічною формою передачі культурних смислів. Політика пам'яті допомагає формувати колективну інтерпретацію минулого та визначає, як певні події або фігури слід розуміти та вшановувати в суспільстві. Така політика містить набір стратегій, законів або положень, які визначають способи відтворення минулих подій або пам'яті в суспільстві. Вона може інкорпорувати в себе урядові програми пам'яті, пам'ятні практики, меморіальні об'єкти або навіть політичні декларації.

Від того, які ідеї та смислові акценти містяться у політиці пам'яті, залежить адекватність відображення історичних подій та постатей, ступінь поваги до наукових рефлексій щодо минулого й загалом — спрямування розвитку держави та суспільства.

Для нашої країни актуальність заявленої проблеми посилюється у зв'язку з триваючим процесом формування політичної нації й, безумовно, з війною, яка продовжується уже десять років, та з широкомасштабною війною Росії проти України, що розпочалася два роки тому й відбувається не лише на воєнному фронті, але й на фронті інформаційному, просвітницькому, інтелектуальному, виявляється також і у „війні пам'ятей”.

Не випадково сьогодні стверджується, що в багатьох країнах питання національної пам'яті, пошуку допустимої міри втручання держави в осмислення історичних подій, проблему нав'язаних ззовні обмежень для історичних академічних досліджень „війна в Україні значно загострила, оскільки насильство війни тягне за собою справжнє насильство у використанні історії. Це насильство полягає в цензурі, накладеній на мову, та в ідеологічному використанні історії, у якому вигадане минуле використовується як виправдання для військової агресії” [Vallerani, 2022].

Аналіз досліджень і публікацій. Феномену пам'яті та політики пам'яті присвячені праці Емілія Дюркгейма, Моріса Хальбвакса, Пола Нора, Яна Ассмана, Пола Коннертона та ін., які стали класичними в цій дослідницькій сфері. Зокрема, Пол Коннертон досліджував процеси запам'ятовування та забування, а також розробив концепцію „пам'ять-звичай” („Запам'ятовування відсутнього: історія забування та пам'яті в народі”), зацентрував увагу саме на пам'яті, спільній пам'яті про минуле та своєрідній „механіці” її передачі, бо пам'ять — колективна пам'ять, соціальна пам'ять чи пам'ять індивідуальна — і робить нас із вами тим, чим ми є, вибудовуючи нашу ідентичність і визначаючи нашу належність до певної спільноти — групи, громади, міста, нації, країни („Як суспільства пам'ятають”) [Коннертон, 2004]. Знаковою для дослідження є книга Вінфріда Георга Зебальда „Повітряна війна

і література” [Зебальд, 2023], в якій ідеться про колективну пам’ять, травми, індивідуальний досвід та безпам’ятство німців після Другої світової війни. Автор книги „Війна і пам’ять під час П’ятого хрестового походу” Меган Кессіді-Велч ставить під сумнів думку про те, що використання спогадів про війну для формулювання та передачі колективної ідентичності є виключно сучасним явищем, і доводить, як і чому пам’ять про війну набула культурного значення ще на початку XIII століття [Cassidy-Welch, 2019].

Важливими для нашого аналізу стали дослідження, що присвячені конструюванню пам’яті на теренах Європи та спільної європейської пам’яті таких авторів, як Уіллеам Блекер [*Пост-катастрофічний міський текст ...*, 2019], Массімо Валлерані [Vallerani, 2022], Сара Генсбургер і Сара Дібріс Маккуейд [Dybris, McQuaid & Gensburger, 2019], Клаус Леггеві і Енн Ленг [*Німецький історик вніс розділ про Голодомор ...*, 2011], Марія Мелксоо [*The dilemma of memory laws ...*, 2022], Андрео Пруч [Prutsch, 2018] та ін.

Українські дослідники активно вивчають питання історичної та національної пам’яті, формування політики пам’яті, комеморації. Феномен історичної пам’яті, його місце і роль у системі суспільних цінностей, а також механізми актуалізації минулого у пізнавальному процесі та в ідентифікаційних практиках дослідила Лариса Нагорна у працях „Історична пам’ять: теорії, дискурси, рефлексії” [Нагорна, 2012] та „Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал” [Нагорна, 2014]. Алла Киридон присвятила книгу „Гетеротопії пам’яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам’яті” [Киридон, 2016], зокрема, розмірковувала над формуванням нової парадигми знання, розширила сучасні уявлення про методологічний арсенал студій пам’яті, ввела у науковий обіг власні категорії („маски пам’яті”, „ландшафт пам’яті”, „простір пам’яті” тощо) для осмислення пам’яттєвої парадигми; проаналізувала роль пам’яті та історії в репрезентаційних практиках.

Відзначимо також присвячені цій проблематиці праці таких українських науковців, як Володимир Бабка, Олександр Бойко, Ярослав Грицак, Оксана Кісь, Ірина Ковальська-Павелко, Юрій Шаповал, Наталія Яковенко, Ярослав Ярош та Оксана Каліщук та ін. Аналіз українських досліджень свідчить про актуалізацію питань змісту концепту „політика пам’яті”, структури політики пам’яті в сучасній Україні; етапів формування та реалізації політики пам’яті в Україні; зміни суспільно-політичної дійсності, яка призводить до трансформації політики пам’яті; відновлення і збереження національної пам’яті; національної ідентифікації в контексті політики історичної пам’яті (або ідентичності, яка укорінена в пам’яті); історичної пам’яті у відносинах із європейськими сусідами України.

Важливими, у контексті дослідження проблеми, були положення законодавчих актів про політику пам’яті країн Європейського Союзу та європейські практики. До аналізу були залучені офіційні документи України. Низка авторських ідей апробовані у виступі на Всеукраїнській науково-практичній конференції [Василевська, 2024].

Метою статті є виявлення смислів, ідей та базових суперечностей, що виникають під час конструювання політики національної пам'яті загалом та проставлення тих сенсових акцентів у функціонуючих вітчизняних політиках пам'яті задля консолідації й розвитку поступу української політичної нації. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі дослідницькі **завдання**: виявити роль держави в конструюванні національної пам'яті; осмислити основні суперечності, які виникають під час формування офіційної інтерпретації історичних подій; з'ясувати етичне підґрунтя створення та функціонування зваженої державної політики пам'яті; виокремити сутнісні моменти, які важливо враховувати, формуючи новітню політику національної пам'яті в Україні.

Виклад основного матеріал. Для позначення авторської позиції зробимо кілька попередніх зауважень. Для осмислення проблем національної пам'яті значимим є розрізнення історії як сфери наукових пошуків та історії, що зберігається в пам'яті людини, родини, спільноти, нації тощо. Історія як наука, безумовно, чітко й раціонально вибудована, заснована на наукових теоріях, націлена на отримання якомога адекватнішого відображення минулого й використовує для цього наукові методи, принципи та підходи. У свою чергу, історія, що зберігається у пам'яті — історична пам'ять, як усна традиція передачі інформації про минуле, є міфологізованою і відзначається тим, що зберігає та „відтворює” минуле на основі уяви, породженої почуттями та відчуттями, викликаними сьогоденням [Yarosh & Kalishchuk, 2020, p. 146]; вона характеризується певним ступенем суб'єктивності та використанням оціночних суджень.

При цьому „змістовне наповнення того, що вкладається в латинський термін *memoria*, потребує постійного переосмислення. Це і спогад, і пригадування, і культура осмислення, і соціальні дії, спрямовані на збереження спадщини померлих у пам'яті живих” [Нагорна, 2012, с. 6]. Зауважимо також, що П'єр Нора виокремив три категорії пам'яті: пам'ять-місце, пам'ять-звичай, пам'ять-історія; три форми прояву колективної пам'яті: матеріальну, функціональну та символічну, а також виділив пам'ять локальну, національну, універсальну.

Традиційно колективна історична пам'ять розвивалася у тісній взаємодії з процесами державотворення чи націєтворення. Між історичною пам'яттю та нацією існує здебільшого позитивна кореляція (будівництво), яка визначається тим, що певні моменти в минулому нації сприймаються як позитивні орієнтири, або, рідше, в цьому певному негативі чи навіть травматичі досвід минулого є контрастом або виправданням сьогодення [European historical memory ..., 2013].

Національна пам'ять є особливим видом/формою історичної пам'яті, основою концептуалізації якої виступає нація. Саме національна пам'ять, стверджують дослідники, зосереджена на національній спадщині, визначається спільним досвідом і культурою, становить невід'ємну частину національної ідентичності, що пристосована для надання політизованого

бачення й спільних інтерпретацій минулого нації та виконує роль збереження історичної спадкоємності й утримання національної держави як „уявної політичної спільноти” [Yang, 2023]. Переконані, що такі концептуалізації національної пам’яті для сучасних демократичних держав мають відбуватися навколо розуміння нації як політичної спільноти.

Національна пам’ять, певним чином, є „архівом” нації. Уіллем Блекер зазначав: „Зазвичай слово "архів" сприймається як щось, що записує і фіксує минуле, але Жак Дерріда наголошував, що процес архівації — це не стільки запис подій минулого, скільки їх створення. Архів формують люди, і для цього важливі суб’єктність, вибірковість та доступ до простору і ресурсів” [*Пост-катастрофічний міський текст ...*, 2019]. Таким чином національна пам’ять конструюється, й відбувається це під „модеруванням”, перш за все, держави.

Конструювання національної пам’яті — це процес формування та утвердження спільної історичної пам’яті нації, який враховує певні ідеї, концепції, смисли та політичні уявлення про минуле країни. Він може охоплювати обрання певних подій, постатей або символів як ключових для національної ідентичності, а також викривлення чи спотворення фактів з метою підсилення певного нарративу. У багатьох країнах конструювання національної пам’яті стає об’єктом дискусій та суперечок, оскільки різні соціальні групи можуть мати відмінні уявлення про свою історію та національну ідентичність. Національна пам’ять конструюється через вплив різних чинників, таких як політичні дії, освітня система, медіа, культурні події та інші. Це й процес формування колективної історичної свідомості і сприйняття, який відображається в уявленнях громадян про минуле своєї країни.

У цьому контексті й вживається термін „політика національної пам’яті” як державна політика. Виходитимемо з того, що „державна політика — це цілеспрямована діяльність органів державної влади для вирішення суспільних проблем, досягнення й реалізації загальнозначущих цілей розвитку суспільства або його окремих сфер” [Андріяш, 2013]. Оскільки держава існує в мінливих суспільних умовах, то і національна пам’ять не лише конструюється, але й перебуває „у постійних і циклічних процесах будівництва, реконструкції та деконструкції” [Yang, 2023]. Іноді навіть ідеться про можливість „виробництва пам’яті”. Аналітикам й практикам слід зважати на суперечності та небезпеки, що супроводжують цей процес.

Однією із найголовніших небезпек, яка сьогодні виявляється особливо яскраво, є політичне та пропагандистське використання минулого з боку держав. Указуючи на тенденцію все більшого відриву офіційної історії від результатів історичних досліджень і зростання ідеологічних претензій урядів щодо „створення унітарних історій на знак поваги до спотвореної ідеї національного престижу”, Массімо Валлерані стверджував: нині „(новий) привид блукає Європою: національна пам’ять” [Vallerani, 2022].

У тоталітарних та авторитарних державах колективна пам’ять надто політизована й завжди піддається контролю та оскарженню, тут формується

гегемонічна національна пам'ять, створена для інтересів правлячих партій, й відбувається боротьба проти „історичного нігілізму”, під яким розуміють будь-яку „єресь”, критику чи інтерпретацію, що суперечить офіційному нарративу [Yang, 2023].

При цьому якщо репресивне втручання держави у процеси формування пам'яті зазвичай застосовують автократичні уряди, то сьогодні вже „хробак контролю над історичними дослідженнями” роз'їдає й громадське та культурне життя західних демократичних держав [Vallerani, 2022]. Запобігання тому, щоб історичні факти ставали надто контрольованими, цензурованими, а іноді навіть спотвореними й сфабрикованими, стає серйозним викликом для громадянського суспільства та історичної науки.

Політика пам'яті в Європі є ключовим інструментом для розуміння складної та часто бурхливої історії континенту та примирення з нею. Клаус Леггеві та Енн Ленг формулюють „погляд, що наднаціональна Європа може досягти життєздатної політичної ідентичності лише тоді, коли публічне обговорення та взаємне визнання суперечливих спогадів буде цінуватися так само високо, як договори, внутрішній ринок і відкриті кордони: що якщо "об'єднана Європа" має *спільну* пам'ять, яка чітко називає минулі конфлікти, якими багата історія Європи, але також має справу з ними в цивільних формах і, саме через це, дозволяє зростати спільності, яка робить Європейський Союз здатним діяти всередині та ззовні” [Hammerstein, 2011]. Понад те, Клаус Леггеві та Енн Ленг виділяють сім концентричних кіл, які спочатку розробляються як „заякорювальні та зниклі точки над та транснаціональною пам'яттю у Європі”, у центрі яких є Голокост як пам'ять, що формує „ядро” європейської історичної свідомості. Навколо цього групуються такі „концентричні кола”: ГУЛаг, геноциди, вигнання та етнічні чистки, війни та кризи, європейські колоніальні злочини, міграційна історія та, нарешті, (все)європейська інтеграція [Hammerstein, 2011].

Одним із найвагоміших впливів держави на функціонування історичної пам'яті є прийняття законодавчих актів щодо політики пам'яті, які закріплюють затверджені державою тлумачення історичних подій. У своїй найпростішій формі „закони пам'яті”, або „меморіальні закони” — це правові норми, які регулюють вибіркові та схвалені державою нарративи щодо історичних подій. Марія Мелксоо визначила пам'ять як „референтний об'єкт безпеки” і пов'язала використання законів пам'яті з прагненням до сек'юритизації національними державами [The dilemma of memory laws ..., 2022]. Законодавчі акти про політику пам'яті закріплюють підтримані державою тлумачення вирішальних історичних подій, вшановують пам'ять жертв минулих злочинів, а також героїв чи подій, символічних для національних і соціальних рухів, та просувають певні нарративи про минуле, забороняючи, наприклад, поширення тоталітарних ідеологій або криміналізуючи вирази, які заперечують, грубо применшують, схвалюють або виправдовують дії, що становлять геноцид або злочини проти людяності, як це визначено міжнародним правом [„Memory laws” ..., 2018]. З 2005 р.

термін „право пам'яті” використовується у міжнародній мові для більшого позначення законів або резолюцій, прийнятих національними або наднаціональними установами, які регулюють тлумачення історичних подій.

Такі закони або окремі норми законів функціонують у різних країнах. Наприклад, у Туреччині стаття 301 Кримінального кодексу карає за публічне приниження турецької нації чи Турецької Республіки, яка виступає як „символічний оплот проти відкритого обговорення геноциду вірмен у Туреччині та за її межами” [Драчук, 2008].

Для нашого дослідження особливо цікавим є те, як так звані закони про пам'ять функціонують у демократичному світі. Розглянемо, для прикладу, процеси, які сьогодні відбуваються в Європі. Тут за останні десятиліття сформувалися закони та правила, пов'язані з політикою пам'яті. Ключовою особливістю законодавчих актів, що стосуються політики пам'яті в Європейському Союзі, є їхня наднаціональна європейська експансія у контексті, в якій пам'ять стала, як і в національних просторах, категорією власної політичної дії для символічної побудови ідентичності. Європейський Союз має кілька законів і політик, спрямованих на збереження історичної пам'яті, зокрема, Резолюцію Європейського парламенту 2009 р. [*Європейська свідомість та тоталітаризм*, 2009]. У Франції є закони, які стосуються різних аспектів пам'яті та історичної пам'яті, включаючи Закон Гесо 1990 р., який криміналізує заперечення Голокосту [*Memory laws in Europe ...*, 2022]. У Німеччині діють закони, які забороняють заперечення Голокосту та демонстрацію нацистської символіки. Жваві дискусії в Європі викликає прийнята 2018 р. в Польщі поправка до закону про Інститут національної пам'яті за назвою „Збереження доброго імені Республіки Польща та народу польського” [*Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. ...*, 2023].

Зауважимо, що цей Інститут національної пам'яті — Комісія з розслідування злочинів проти польського народу — наділений функціями слідства і обвинувачення (за повноваженнями він прирівнюється до міністерства, а в деяких питаннях є, практично, паралельною спецслужбою) і був локомотивом широкої люстрації, яка викликала в суспільстві неоднозначну реакцію [Махун, 2009]. Зазначимо, що Український інститут національної пам'яті, створений у 2006 р. як центральний орган виконавчої влади України зі спеціальним статусом, не мав таких повноважень. За час функціонування Український інститут національної пам'яті пройшов низку трансформацій щодо свого статусу. Упродовж 2010–2014 рр. — це була науково-дослідна бюджетна установа при Кабінеті Міністрів України. З 2014 р. він знову є центральним органом виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері відновлення та збереження національної пам'яті.

Для вивчення законів пам'яті в Європі та світі був створений національний консорціум — Memory Laws in European and Comparative Perspectives (MELA), який працював за підтримки великого гранту HERA (Гуманітарні науки в Європейському дослідницькому просторі) на загальну суму понад 1,2 мільйона євро (березень 2016 р.). 24 травня 2019 р. на

конференції MELEA у Брюссельській школі міжнародних досліджень Університету Кента (Бельгія) було представлено Типову декларацію про право та історичну пам'ять [*Memory Laws ...*, 2019]. Ця Декларація стала підсумком найкращих практик, розроблених проектом упродовж трьох років. На увагу заслуговують й інші практики.

Однак регулювання історичної пам'яті викликало дискусії у різних державах як серед громадянського суспільства, так і науковців. Адже „пам'ять ... не може регулюватися за допомогою мнемотехніки і, звичайно, не може бути встановлена через офіційні державні акти та звичайні поминальні ритуали...” [Hammerstein, 2011]. Зокрема, П'єр Нора запропонував відмовитися від законодавчого втручання держави у регулювання історичних питань. До ідентифікації репутації нації як законодавчо визначеного об'єкта права критично ставиться Массімо Валлерані [Vallerani, 2022]. Про потенційну небезпеку будь-якої спроби законодавчого регулювання минулого та його пам'яті веде мову й Маркус Дж. Пруч, наголошуючи: навіть якщо формалізовані режими права пам'яті можуть керуватися найблагороднішими мотивами, потенційні ризики та вигоди необхідно ретельно розглянути. Це в жодному разі не слід сприймати як прохання до „беззаперечності” у ставленні до історії [Prutsch, 2018]. Тим паче, що перед очима демократичного світу є досвід законодавчого регулювання пам'яті в авторитарних державах, де такі закони є потужним політичним інструментом, налаштованим на керівництво суспільною думкою та очищення від проблемних істин, на внутрішню мобілізацію та виживання правлячих режимів [Yang, 2023].

Спроби законодавчо врегулювати минуле часто свідчать про прагнення подолати серйозні розриви тканини колективної пам'яті, що привносять різні соціальні групи, окремі індивіди або інші держави. Колективна пам'ять — це „завжди актуальний феномен, породжуваний тією соціальною групою, яку вона згуртовує; зрештою, існує стільки пам'ятей, скільки суспільних груп” [Нагорна, 2014, с. 225].

Звернемо увагу на виклики контраверсійності, які виникають під час конструювання офіційної інтерпретації історичних подій. *Усередині держави* це може виявлятися у такому:

— Наративи минулого нації різняться й навіть суперечать один одному, підживлюючись підтримкою або протистоянням різних груп інтересів, які зосереджені на відтворенні саме свого пам'ятання історії.

— Існує розрив між офіційним трактуванням історичних подій та родинною, локальною, регіональною пам'яттю.

— Особисті спогади суперечать державним інтерпретаціям минулого (тут важливо зазначити, що особиста пам'ять і формує, і формується національною пам'яттю, однак вони можуть і не збігатися. Безсумнівно, „культура пам'яті, яка не в змозі підтримувати зв'язок між досвідом окремих громадян та офіційною інтерпретацією політичних інституцій, не є стійкою у довгостроковій перспективі” [Prutsch, 2018]).

Певним запобіжником таких процесів виступає розширення суб'єктів (творців) політики пам'яті. На горизонтальному рівні такими суб'єктами можуть виступати не тільки держава, її органи та інші державні інституції, а також й громадянське суспільство. В свою чергу, у вертикальному вимірі пам'ять як сфера смислотворення розгортається на рівні не лише загальнонаціональної (офіційної) пам'яті, але й родинної, локальної чи регіональної пам'яті [Ковальська-Павелко, 2022], й, відповідно, творцями пам'яті тут стають ще й носії цих версій минулого.

У міжнародних і міждержавних відносинах теж виникають суттєві труднощі, якщо національна пам'ять однієї держави входить у суперечність з національною пам'яттю іншої держави, колективною пам'яттю інших політичних націй, понад те, між ними можуть розгортатися цілі „війни пам'ятей”. І пошук шляхів уникнення спокуси називати, звинувачувати та ганьбити „іншого” [Prutsch, 2018], знаходження спільного тут проходить досить складно. Врахування цих суперечностей є значимим для формування консолідації нації й вибудови зваженої політики пам'яті, яка постає досить ємкою для врахування суспільної багатоманітності й відкритою для взаємодії з різними творцями національної пам'яті.

Понад те, сьогодні йдеться про зростаючу важливість зважати поряд з національними й місцевими ще й на транснаціональні масштаби формування політики пам'яті, на впливи на ці процеси транснаціональних акторів. Наприклад, Сара Дібріс Маккуейд і Сара Генсбургер, спираючись на приклад Північної Ірландії, де державні інституції не прив'язані до єдиної національної ідентичності, вважають, що тут транснаціональний і місцевий рівні відіграють ключову роль у формуванні політики пам'яті, що вимагає розгляду багатьох масштабів уваги до їх взаємодії в конкретних політичних контекстах [Dybris, et al., 2019].

Вихід на транснаціональний рівень стає необхідним й під час побудови спільної європейської ідентичності, що базується на колективній „європейській пам'яті”. Європейська політика пам'яті має за мету „колективізацію історичної пам'яті, особливо в європейському контексті”, зведення множинності існуючих культур пам'яті — національних чи регіональних — до спільного знаменника. Визнання різноманіття окремих національних історій тут має поєднуватися із заохоченням європейських держав до активної відданості „прийняттю” чи, скоріше, „переробці” власного минулого у відкритому процесі суспільної та політичної роботи [European historical memory ..., 2013; Prutsch, 2018], що здійснюється під проводом офіційних інституцій Європейського Союзу.

Оглянувши коло можливих „співавторів” формування національної пам'яті, постаємо перед питанням: на основі чого „збиратиметься” це багатоголосся пам'ятей про минуле. Іншими словами, що має стати основою для концептуалізації державної політики національної пам'яті.

Державна політика є, по суті, офіційним „розподілом цінностей” (Д. Істон), конкретним утіленням цінностей, яке охоплює розподіл ресурсів

і повноважень (Х. Леунг). „Доки політичний простір структуруватимуть держави, кожна з них мусить дбати про політику пам'яті як засіб закріплення у свідомості громадян тих цінностей, які вона вважає для себе важливими”, наголошувала Лариса Нагорна [Нагорна, 2012, с. 17]. Понад те, цінності — це основа усвідомленого вибору, вони визначають майбутнє, обумовлюють єдність, згуртованість суспільства та самоідентифікацію особистості. Політичні цінності можна розглядати як суспільні ідеали, базові орієнтири політичного розвитку, головні творчі чинники символічного капіталу в політиці, регулятори вибору засобів досягнення цілей. Цінності і культура є чинниками, які визначають вектор розвитку суспільства, вони породжують певні властивості інститутів та поведінку управлінців [Бевз, 2022, с. 102].

То ж навколо яких цінностей концентрується політика національної пам'яті? Цінності держави як такої? Якщо так, то чи не призводитиме це до виправдання будь-яких минулих/теперішніх/майбутніх дій держави? Й щоб довести абсолютність цінності своєї держави, чи не почнуть її представники писати її історію вибірково, концентруючи увагу на відібраних подіях та персоналіях?

Ці питання загострюються низкою таких викликів, що перебувають у фокусі експертних роздумів [*European historical memory ...*, 2013; Prutsch, 2018]:

— Національна/історична пам'ять має тенденцію підносити національну історію та створювати про неї міфи, перетворюючи минуле нації на святиню.

— Абсолютизація категорії „історичної правди” шкодить неупередженому розгляду історії та містить ризики провокування конфліктів.

— Загалом формується упереджена чорно-біла схема історії, яка несправедливо ставиться до багатства та складної природи історії.

Пам'ять стає політичним і моральним суб'єктом, оскільки має представляти справжній характер нації, — констатують дослідники [Vallerani, 2022].

Політика справляє значний вплив на формування колективної пам'яті. „Політизація історії”, „маніпуляція історією”, „політичне використання минулого” — усе це способи, метою яких є досягнення визначених політичних цілей. Інструментами стають: зміна історичних наративів, маніпуляція історичними фактами, переписування історії. Йдеться про взаємозв'язок між історією і політикою (Єжи Топольський) та використання історії для політичних цілей (Маргарет Макміллан). Варто також наголосити, що актори, наділені символічною владою, звертаються до „ідентичності” як засобу групової мобілізації для досягнення своєї політичної мети, вирішення своїх політичних завдань. У процесі формування ідентичності пріоритетну роль відіграють соціальні взаємодії, а також історія (колективна пам'ять, політична практика); культура (цінності, світогляд); дискурс (знання, інформація) [Бевз, 2022, с. 103].

Етичні цінності й принципи, „етика пам'яті” є засадничими для формування будь-якої державної/публічної політики, й, серед іншого, для оцінки/порівняння варіантів публічної політики застосовують такий моральний критерій, як справедливість, на що ми звертали увагу

раніше [Василевська, 2016]. При цьому у формуванні публічної політики поряд з горизонтальною справедливістю (однаковим ставленням до тих, хто перебуває в рівнозначних умовах) та вертикальною справедливістю (розподілом товарів і послуг між тими, хто перебуває в нерівнозначних умовах) виокремлюється справедливість між поколіннями, яка, на наш погляд, трактується дещо вузько — як витрати і вигоди пропонованих варіантів стратегії або програм для майбутніх поколінь [Patton & Sawicki, 1993]. Вважаємо, що розуміння справедливості між поколіннями має поширюватися й на минулі покоління як шана/її відсутність/ засудження їхніх ідей, дій/бездіяльності та поведінки. З таким підходом зазвичай погоджуються й ті дослідники, які ретельно аналізують історичні травми та їхню виховну роль, розглядаючи роль пам'яті у встановленні справедливості щодо жертв історичних подій (війн, репресій, геноцидів, соціцидів, депортацій тощо).

Повністю погоджуємося з думкою про те, що складності із впровадженням принципу справедливості полягають у тому, що існує небезпека „надто вільного трактування варіантів політики і вибору найкращого з них з використанням ідеологічних перекирчень, маніпуляцій, впливу неполітичних лобістських груп тощо” [Дем'янчук, 2008, с. 67]. Привнесення у політику морального виміру, оціночних суджень має свої небезпеки, з якими стикаються й ті, хто формує політику пам'яті.

Сьогодні часто автономним політичним суб'єктом, який потрібно захищати відповідно до високих етичних стандартів, виступає репутація нації. Минуле сприймається як пам'ять, яка дедалі більше об'єктивується як найвище „суспільне благо”, аватар нації, зазначав Массімо Валлерані. Пам'ять як двійник історії набуває складнішої природи, просякнутої етикою, моральною вищістю та універсальною справедливістю [Vallerani, 2022]. Під гаслом такого нібито морального захисту пам'яті відбувається багато неетичних процесів: цензура, тиск (а то й репресії) на альтернативні погляди, їх авторів, фальсифікація, втаємничення частини наявних історичних джерел тощо.

Пам'ять про минуле виступає джерелом конфліктів. Не випадково Маркус Дж. Пруч стверджував, що „неупереджений розгляд історії вимагає відмови від ідеї "історичної правди" як абсолютної категорії. Будь-яке єдине авторитетне визначення "історичної правди" є водночас марним і небезпечним, оскільки будь-яка така спроба незмінно призведе до поляризації та створення більше проблем, ніж вона могла б вирішити” [Prutsch, 2018].

І тут особливо важливо не доводити ситуацію до „війн пам'яті” всередині країни й усвідомлено ставитися до можливості їх виникнення у міждержавних відносинах. Зауважимо, що „війна пам'ятей” — це конфлікт між різними групами або країнами щодо інтерпретації історичних подій, особливо у зв'язку з колишніми конфліктами або війнами. Це може охоплювати суперечки щодо подій, постатей, пам'ятників, меморіалів, назв вулиць та інших аспектів культурної спадщини, які відображають

певний погляд на історію. Ескалація „війн пам'яті” — процес, з яким гостро стикається світ у сучасних реаліях інформаційного й постіндустріального глобалізованого суспільства, яке має потужні засоби для пропаганди й фальсифікації історії. Нагадаємо, що для ескалації конфлікту характерні підвищений емоційний фон та звуження здатності до раціональної поведінки, недовіра та неадекватне сприйняття супротивника, розширення зон конфлікту тощо.

Зважена національна самооцінка, здатність до національної самокритики стають дуже значимими в процесах конструювання національної пам'яті. Тут важливо стимулювати критичний розгляд стереотипів та „священних корів” власної національної історії, звертатися також до її незручних сегментів, визнавати як історичні досягнення, так і помилки минулого без упередженості, брати відповідальність, яка лежить насамперед на політичних діячах, щодо того, як вони пов'язані з минулим [*European historical memory ...*, 2013; Prutsch, 2018].

Не можна не погодитися з тим, що консолідація громадян навколо інтерпретацій минулого ймовірна лише у стабільних соціумах з односпрямованими ціннісними настановами [Нагорна, 2012, с. 23]. Такими аксіологічними домінантами мають стати, за нашим переконанням, гуманістичні цінності, які надають можливість не підтасовувати події й характеризувати їх як „морально високого” ґатунку, а розглядати минуле крізь призму цінностей людської гідності й поваги до людини, свободи, демократії, згуртованості та партнерства.

Не випадково, шукаючи у сучасних умовах підстави для формування європейської пам'яті та європейської ідентичності, експерти наголошують: основою цього процесу повинні бути не стільки цінність держави як такої, а скоріше спільні європейські цінності — „людська гідність, толерантність, свобода, рівність, солідарність і демократія, тобто набір основних цінностей, який став серцевиною європейської інтеграції, а також знайшов вираження у договорах” [Prutsch, 2018].

Не ставлячи завдання аналізу політики пам'яті в цілому, окремо звернемо увагу на деякі сутнісні моменти, які, на наш погляд, необхідно враховувати, формуючи новітню політику національної пам'яті в Україні. Вважаємо, що, конструюючи колективну пам'ять, важливо синтезувати, ввести в спільне смислове поле й пам'яті регіональні, локальні, різних етносів, народностей, конфесій, соціально-територіальних і соціально-економічних груп. При цьому виходимо з того, що „певного консенсусу щодо загальнонаціонального історичного великого нарративу в Україні можна досягти за умови визнання об'єктивного існування української нації та існування України як незалежної та суверенної держави” [Ковальська-Павелко, 2022].

Особливо підкреслимо, що для повноти національної пам'яті важливо зберігати в ній спогади й про індустріальну культуру та історію міст. Тому поряд із акумулюванням особливостей аграрної культури та соціального

життя села, які сьогодні, на наш погляд, монополізували весь простір національної пам'яті України, дуже важливо в ній відобразити й елементи національної урбаністичної культури. Підтримуємо думку про те, що нам потрібно позбавлятися ярлика „нації без міста”, маркування української нації як селянської, відходити від певної нелюбові до міста, адже „все, що ми маємо в цивілізації, пов'язане з містом, було сконцентровано у місті” [Гошко, 2023]. Більше того, важливо нашим містам і селам дати український вимір, українську історію, українську культуру, українських героїв.

Тенденцію повертати пам'ять про складну історію міст, яка в Центральній-Східній Європі розпочата наприкінці 1970-х рр., сьогодні вже можна назвати мейнстрімом. У цей процес активно залучені й українські міста, скажімо такі, як Київ, Львів, Івано-Франківськ, Чернівці, Дрогобич, Бучач [*Пост-катастрофічний міський текст ...*, 2019].

Міська культура для нас є особливо важливою тому, що місто, як багатонаціональний, багатоконфесійний, соціально різноманітний континуум міських практик, стає простором зіткнення різних колективних пам'ятей. В Україні пам'ять міста, що веде свій початок з часів Київської Русі, розвинута поширенням Магдебурзького права. Зокрема, Магдебурзьке право сприяло економічному зростанню міст, розвитку міського самоврядування, виділенню міського населення в окремий суспільний стан, укоріненню таких демократичних цінностей, як верховенство права та громадянські свободи. Міська культура набула потужного поступу з індустріальним розвитком.

Тому окремо хочемо звернути увагу на необхідність фіксації (нагадаємо, що йдеться про конструювання) у національній пам'яті країни індустріальної культури, яка з'являється на наших територіях уже наприкінці XIX — на початку XX ст. й передає історію, подієвий ряд та особливості соціального буття індустріальних районів. Рух за збереження індустріальної спадщини, що виник у світі на початку 1960-х років, спрямований на збереження, реабілітацію та пропаганду індустріальної спадщини як частини національної та міжнародної культури всього людства [Мезенцев та ін., 2017, с. 379]. Не випадково під час розробки стратегій розвитку індустріальних просторів українських міст пропонується й створення тематичних промислових музеїв (колекції яких документували б історію та сучасні особливості розвитку промисловості: дозволили б простежити і наочно показати зміну умов і засобів праці, історію становлення та розвитку різних галузей промисловості і транспорту) та індустріальних ландшафтних парків (з використанням інфраструктури промислових підприємств); надання індустріальним об'єктам статусу пам'яток культурної спадщини (оскільки низка промислових підприємств має архітектурну, історичну, науково-технічну цінність, а отже, потребує збереження, охорони та ревіталізації як об'єкти індустріального туризму) [Мезенцев та ін., 2017, с. 369, 391].

Сьогодні „публічні простори” міст в Україні інтенсивно змінюються. Вони відновили свої політичні функції і активно використовуються як території

політичного протесту, „конфлікту пам'ятей” [Мезенцев та ін., 2017, с. 206], і такі конфлікти ще більше розгортатимуться, якщо самі міста, міська культура будуть вилучені із континууму національної пам'яті. Тому дуже важливо конструювати цю колективну пам'ять відповідально й чутливо для різних соціальних груп, усвідомлюючи складність цього процесу.

Екстраполюючи думку Уїллеама Блекера щодо міської пам'яті [*Посткатастрофічний міський текст ...*, 2019] на пам'ять національну, можна сказати: оскільки текст нації складається з різних прошарків, то національна пам'ять теж є складною; глибоке прочитання багаторівневого тексту нації дозволяє читачеві краще зрозуміти себе як людину, що живе у просторах, які пов'язують її з різними культурними пластами, та людьми, що жили на цьому місці раніше.

У культурній пам'яті минуле згортається у символічні фігури, до яких прикріплюються спогади (Я. Ассман). Такими символічними фігурами почасти є історичні постаті. Героїзація політичних діячів, перетворення їх у національній пам'яті в культові фігури є процесом закономірним. Однак усвідомлення контроверсійності цих постатей, на наш погляд, дозволить позбавлятися проблеми перфекціонізму, більш глибоко розуміти історичну вагомість непростих особистостей, які варті пошани не за те, що вони були ідеальними, а за те, що були кращими в певних якостях, рішеннях, учинках, що суттєво вплинули на розвиток української культури та політичної нації. Пошук консолідаційного потенціалу в діяннях історичних політичних постатей — виклик, який залишається актуальним для творців об'єднуючої суспільство політики національної пам'яті. Крім того, на наш погляд, формуючи національну пам'ять, важливо наголошувати на тому, що елітарний прошарок суспільства відігравав суттєву роль у нашій історії, й тут ватро звертати увагу не лише на постаті політиків, але й значною мірою на тих представників військових, наукових, релігійних, промислових, мистецьких кіл, подвижників духу, які вже вплинули або можуть вплинути в подальшому на національний поступ у різних сферах суспільного життя. Наприклад, на фігури Варвари Ханенко та Юрія Лисянського, Любомира Гузара та Івана Пулюя, Микити Шаповала та Софії Русової, та ін.

У процесі формування й реалізації політики національної пам'яті слід зважати й на низку таких контроверсійних викликів:

— Національна/історична пам'ять спрямована на конкретні події в минулому, а не на „історію” як таку; це забезпечує кращу доступність історичних подій для широкої громадськості, але також спрощує складність національних історій [*European historical memory ...*, 2013].

— Щоб підтримувати послідовну і цілісну „біографічну саморозповідь про державу”, конструювання пам'яті неминує є вибіркоким і використовує „забуття”. Як наслідок, історичні спогади не завжди співвідносяться з історичними фактами і можуть протистояти групам меншин, чия ідентичність пригнічується та знищується такою неточністю [Yang, 2023].

Так, ключові події розставляють головні акценти в колективній пам'яті. Для Західної Європи сьогодні такими подіями є Друга світова війна з її націонал-соціалізмом та Голокостом. Для Східної — це ще й досвід тоталітаризму, зокрема, сталінізму. Для України ще додається пам'ять про Голодомор та депортації. Пол Коннертон говорить й про травматичний досвід не лише Другої, але й Першої світової війни, а також про негативний вплив на колективну пам'ять у Європі процесів модернізації та урбанізація [*Пост-катастрофічний міський текст ...*, 2019]. У книзі „Боротьба за європейську пам'ять” Клауса Леггеві та його співавтора Енн Ленг ідеться про забуті або маловідомі на Заході європейські трагедії, і метою дослідників було нагадати західним європейцям про забуті історичні події на „європейській периферії”, тобто у країнах, які або не входять у Європейський Союз, або приєдналися до спільноти зовсім недавно [*Німецький історик вніс розділ про Голодомор ...*, 2011]. Ідеться про те, що Європа не може бути дійсно об'єднаною, маючи неповноцінну історичну пам'ять. Серед забутих трагедій згадуються і досліджуються масові вбивства вірмен в Османській імперії, наслідки радянської окупації країн Балтії, конфлікт у Боснії, а також Голодомор в Україні. Автори зазначають, „що історична свідомість і культура пам'яті в об'єднаній Європі є такими ж важливими, як загальна валюта євро, вільне пересування чи політичні договори. А очевидні дефіцити, які є сьогодні у європейській єдності, не в останню чергу викликані тим, що ми не усвідомлюємо свою загальну історію” [*Німецький історик вніс розділ про Голодомор ...*, 2011]. Клаус Леггеві висловив досить контроверсійну думку щодо того, що досягти ідентичної історичної свідомості між українцями та росіянами, українцями та поляками, українцями та німцями практично нереально, оскільки він переконаний, що у різних народів, які перебували в конфліктах, ніколи не буде єдиного погляду на історію [*Німецький історик вніс розділ про Голодомор ...*, 2011].

Однак редукція розуміння історії лише до знакових подій ХХ століття призводить до нехтування іншими епохами та досвідом, наприклад, такими, як колоніалізм та імперіалізм [Prutsch, 2018]. Крім того, на наше переконання, зосередження лише на негативних подіях підживлює потенціал віктимності, „комплекс жертви”, який може стати на заваді інноваційному суспільному поступу України.

І нині також ми маємо чітко поставити для себе запитання: що ми будемо забувати? Забування не таїть у собі лише негативний потенціал, воно є необхідним і для суспільства, й для людини. „Архів пам'яті є динамічним. З одного боку, те, чим не користуються у даний момент, стирається і забувається. З іншого боку, розмежування між тим, чим користуються, і тим, що забувається, постійно змінюється у залежності від політичних, соціальних та культурних факторів” [*Пост-катастрофічний міський текст ...*, 2019].

І дуже значимим тут залишається „мобілізація культурного потенціалу соціуму на формування колективного "ми" — групових ідентичностей, позбавлених негативістського забарвлення і налаштованих на діалог і співпрацю” [Нагорна, 2012, с. 314].

Потребує розвитку більш реалістичний погляд на місце країни в контексті історії та подій сьогодення, поширення критичної „культури пам'яті”, яка передбачає посилення зусиль від національних держав прийти до згоди зі своїм власним відповідним минулим неупереджено, але й водночас приймаючи спільні європейські принципи та цінності [*European historical memory ...*, 2013].

В умовах повномасштабної війни РФ проти України актуалізувалося питання політики пам'яті. Адже історична пам'ять відіграє важливу роль в опорі агресивним впливам, виступає як „м'яка сила”. Зокрема, йдеться про нову державну політику пам'яті та новітню національну пам'ять. Значимими у цьому контексті стали ухвалені Закони України „Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну” [Про заборону пропаганди ..., 2022], „Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімії” [Про засудження та заборону пропаганди ..., 2023] та „Про внесення змін до Закону України "Про географічні назви" щодо удосконалення діяльності, пов'язаної із встановленням, унормуванням, обліком, реєстрацією, використанням та збереженням географічних назв” [Про внесення змін до Закону ..., 2022].

Зазначимо, що прийняті раніше „Принципи Торонто” [*Принципи Торонто*, 2019] визначали впровадження політики у сфері культури і національної пам'яті одним з ключових пріоритетів на 2019–2023 рр. Зокрема, ставилися такі завдання: „розробити політику в галузі символів і комеморації, спрямовану на консолідацію української політичної нації, формування суспільного імунітету проти порушень прав людини, у тому числі через заборону пропаганди тоталітарних режимів, збереження місць пам'яті, відновлення прав жертв репресій та гарантування доступу до архівів” [*Політика національної пам'яті*, 2019]. Варто зазначити, що значна кількість завдань була реалізована.

В умовах війни держава не припиняє працювати над реалізацією національної політики пам'яті. Зокрема, у візійному документі „Бачення України: реформування та відновлення соціально-гуманітарної сфери у перспективі 2030 року” визначено, що політика національної пам'яті формує сприятливе суспільне та медійне середовище для постійного процесу критичного осмислення уроків далекого і близького минулого, унеможлиблює використання комплексів національної меншовартості або величчя й винятковості у зовнішній та внутрішній політиці, дозволяє порозумітися із європейськими сусідами стосовно травм минулого, зберігає, шанує та поширює пам'ять про боротьбу українців за свободу, протистояння людиноненависницьким, імперським режимам [*Бачення України 2030 ...*, 2023]. Зазначено, що візія виокремлює дві групи базових цінностей: по-перше — це універсальні ліберально-демократичні цінності; по-друге — це цінності колективної, національно-культурної ідентичності.

Як бачимо, для України як ніколи стає важливим „вироблення раціоналістичних концептуальних основ інтеграції культурного простору на підвалинах тверезого осмислення минувщини як духовного ресурсу, фундаменту національної ідентичності, відродження моральності як принципу цивілізованого співжиття” [Нагорна, 2014, с. 201].

Виявлення суперечностей, з якими стикається вироблення політики в цій сфері, спроба їх узгодити, усвідомлення історії як вагомого чинника формування сьогодення та майбутнього суспільства й людини, на наш погляд, створюватиме передумови для відповідального ставлення до конструювання політики національної пам’яті в Україні й у світі.

Висновки за результатами дослідження. Отже, між історичною пам’яттю та нацією може існувати позитивна або негативна кореляція. Основою концептуалізації національної пам’яті в сучасних демократіях виступає політична нація, її базовою роллю стає утримання національної держави як уявної політичної спільноти. Це обумовлює провідну (модеруючу) роль держави в конструюванні національної пам’яті. Процеси будівництва, реконструкції та деконструкції національної пам’яті супроводжуються певними суперечностями та небезпеками. Зокрема, політичним та пропагандистським використанням минулого з боку держав.

Чинні законодавчі акти, через які держави впливають на функціонування історичної пам’яті, викликають неоднозначну оцінку, оскільки вони можуть бути використані для монополізації „правди про минуле”, гальмувати науковий історичний пошук й перетворюватися в ідеологічні інструменти правлячих еліт. Існує низка контроверсійностей, які виникають під час конструювання офіційної інтерпретації історичних подій. Зокрема, це можуть бути суперечності між пам’яттю окремих соціальних груп, офіційною версією історичних подій та особистісною, родинною, локальною, регіональною пам’яттю, колективною пам’яттю різних держав. Осмислення цих суперечностей є значимим для формування консолідації нації й вибудови зваженої політики пам’яті, яка враховує суспільну багатоманітність. Розширення суб’єктів політики пам’яті й залучення у цей процес представників різних його соціальних груп, широкого громадянського суспільства, транснаціональних утворень може сприяти розв’язанню зазначеної проблеми.

Цінності й етичні принципи, „етика пам’яті” є засадничими для формування державної політики пам’яті. Однак конструювання національної пам’яті крізь призму морального захисту репутації нації може супроводжуватися сумнівними з погляду етики процесами цензури, тиску, фальсифікації тощо, а абсолютизація „історичної правди” таїть у собі серйозні конфліктогенні небезпеки. Відповідальність, зважена національна самооцінка, здатність до національної самокритики стають дуже значимими складовими конструювання національної пам’яті на етичних засадах гуманізму, на цінностях людської гідності й поваги до людини, свободи, демократії, згуртованості та партнерства.

Для модерного функціонування новітньої політики національної пам'яті в Україні важливо ввести в її об'єднуюче смислове поле пам'яті регіональні й локальні, різних етносів, народностей, конфесій, базуючись при цьому на позиції об'єктивного існування української нації та існування України як незалежної та суверенної держави й на цій основі пов'язувати різні культурно-історичні пласти. Для повноти національної пам'яті важливо зберігати в ній спогади й про аграрну, й про індустріальну культуру, про історію сіл та історію міст і виявляти відповідальність та чутливість, усвідомлювати складність процесу конструювання колективного пригадування, вишукувати консолідаційний потенціал, зокрема як у рішеннях і вчинках історичних політичних постатей, так і в діяннях представників військових, наукових, релігійних, промислових, мистецьких кіл, подвижників духу.

Виклики сьогодення особливо в умовах повномасштабної війни РФ проти України потребують переосмислення минулого, відмови від радянських штампів ідеалізації і віктимізації історії. Політика пам'яті повинна стати впливовою умовою для нової післявоєнної національної і громадянської ідентичності українців. Визнаючи минулі несправедливості, Україна може працювати над розбудовою більш інклюзивного та демократичного суспільства.

Перспективи подальших досліджень наукової проблеми. Подальшого дослідження потребує ґрунтовна розробка політики пам'яті, яка б утверджувала європейські принципи та сприяла подоланню історичних травм, примиренню і взаєморозумінню, національній єдності та стійкості у суспільстві. Дослідження потребує виокремлення основних стратегій і механізмів, які використовуються для конструювання національної пам'яті, а також оцінки їхнього впливу на розвиток суспільства та держави; висвітлення важливості вивчення та розуміння процесів конструювання національної пам'яті для побудови мирного та згуртованого суспільства, а також для розвитку культурного та політичного діалогу між національними та етнічними групами.

Бібліографічні посилання

- Андріяш, В. (2013). Державна політика: концептуальні аспекти визначення. *Державне управління: удосконалення та розвиток*, 9. <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=626>
- Бачення України 2030: соціально-гуманітарна сфера. (2023). UAreforms. <https://uareforms.org/visions/new-vision-640>
- Бевз, Т. (2022). *Регіональна політична еліта Сумщини: цінності, ідентичності, політична поведінка*. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Василевська, Т. (2016). Ціннісні виміри вироблення публічної політики. *Наукові записки ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса*, 1(81), 179–193.
- Василевська, Т. (2024, Лютий 20). *Конструювання національної пам'яті: в тенетах контраверсійності*. Виступ на Всеукраїнській науково-практичній конференції „Публічне управління в Україні: історичний досвід та перспективи розвитку”

- (м. Київ, ННІ ПУДС, КНУ імені Тараса Шевченка). <https://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=osn&filtername=&page=2&tipn=News&newsid=2091>
- Гошко, Т. (2023, Червень 9). *Магдебурзьке право в українських містах*. Локальна історія. <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/magdeburzke-pravo-v-ukrayinskikh-mistakh-tetiana-goshko/>
- Дем'янчук, О. (2008). *Державна політика і державне управління: політологічні аспекти*. Київ: Факт.
- Драчук, С. (2008, Квітень 30). *Парламент Туреччини змінив обмеження свободи слова, але вдовольнив не всіх*. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/1115082.html>
- Європейська свідомість та тоталітаризм*. (2009, Квітень 8). Резолюція Європейського Парламенту. <https://khpg.org/1239204375>
- Зебальд, В. Г. (2023). *Повітряна війна і література*. Київ: IST Publishing.
- Киридон, А. (2016). *Гетеротопії пам'яті: Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті*. Київ: Видавництво „Ніка-Центр”.
- Ковальська-Павелко, І. (2022). „Війни пам'яті” як ключовий чинник формування державної політики пам'яті в сучасній Україні. *Krakowskie Studia Małopolskie*, 3 (35). <https://bibliotekanauki.pl/articles/2120305>
- Коннертон, П. (2004). Як суспільства пам'ятають. *Літопис*. <http://litopys.org.ua/connert/conn.htm>
- Махун, С. (2009, Грудень 5–11). *Януш Куртика: “Історична політика — це справа держави”*. Дзеркало тижня. <https://web.archive.org/web/20091208131241/http://www.dt.ua/1000/1550/67950/>
- Мезенцев К., Олійник Я., & Мезенцева Н. (Ред.). (2017). *Урбаністична Україна: в епіцентрі просторових змін*. Київ: Видавництво „Фенікс”.
- Нагорна, Л. (2012). *Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії*. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Нагорна, Л. (2014). *Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал*. Київ: ІПіЕнд ім. І. Ф. Кураса НАН України.
- Німецький історик вніс розділ про Голодомор у книгу про трагедії європейських народів*. (2011, Вересень 14). *Obozrevatel*. <https://www.obozrevatel.com/news/nimetskij-istorik-vnis-rozdil-pro-golodomor-u-knigu-pro-tragedii-evropejskih-narodiv.htm>
- Пост-катастрофічний міський текст і пам'ять у післявоєнній Центрально-Східній Європі*. (2019, Листопад 4). *Mistosite*. <https://mistosite.org.ua/articles/post-katastrofichni-miskyi-tekst-i-pamiat-u-pisliavoiennii-tsentralno-skhidnii-yevropi>
- Політика національної пам'яті*. (2019). *UAREforms*. <https://uareforms.org/reforms/new-reform-441>
- Про внесення змін до Закону України „Про географічні назви” щодо удосконалення діяльності, пов'язаної із встановленням, унормуванням, обліком, реєстрацією, використанням та збереженням географічних назв. Закон України № 2601-IX (2022) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2601-20#Text>
- Про заборону пропаганди російського нацистського тоталітарного режиму, збройної агресії Російської Федерації як держави-терориста проти України, символіки воєнного вторгнення російського нацистського тоталітарного режиму в Україну.

- Закон України № 2265-IX (2022) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text>
- Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів. Закон України № 3005-IX (2023) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text>
- Принципи Торонто*. (2019). Коаліція Реанімаційного пакету реформ. <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/TORONTO-PRINCIPLES-ua.pdf>
- „Memory laws” and freedom of expression. (2018). Council of Europe. Platform to promote the protection of journalism and safety of journalists. <https://rm.coe.int/factsheet-on-memory-laws-july2018-docx/16808c1690>
- Cassidy-Welch, M. (2019). *War and Memory at the Time of the Fifth Crusade*. <https://www.psupress.org/books/titles/978-0-271-08352-0.html>
- Dybris McQuaid, S., & Gensburger, S. (2019). Administrations of memory: Transcending the nation and bringing back the state in memory studies. *International Journal of Politics Culture and Society*, 32(4), June. <https://shs.hal.science/halshs-02081112/document>
- European historical memory: policies, challenges and perspectives*. (2013). Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/513977/IPOL-CULT_NT\(2013\)513977\(SUM01\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/513977/IPOL-CULT_NT(2013)513977(SUM01)_EN.pdf)
- Hammerstein, K. (2011). Rezension zu: Leggewie, Claus; Lang, Anne: Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt. *H-Soz-Kult*. <https://www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-15794>
- Memory laws in Europe. What common horizons are we journeying towards?* (2022). <https://europeanmemories.net/magazine/memory-laws-in-europe-what-common-horizons-are-we-journeying-towards/>
- Memory Laws in European and Comparative Perspective*. (2019). MELA. <https://melaproject.org/>
- Patton, Carl V., & Sawicki, David S. (1993). *Basic Methods of Policy Analysis and Planning*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Prutsch, M. J. (2018). European Remembrance Policies. *Magazine of the European Observatory on Memories*. <https://europeanmemories.net/magazine/european-remembrance-policies/>
- The dilemma of memory laws. To restore the dignity of victims without feeding into ultra-nationalism*. (2022, June 22). *Baltic Worlds*. <https://balticworlds.com/the-dilemma-of-memory-laws/>
- Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucji Pamięci Narodowej*. (2023, 13 stycznia). Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/instytut-pamieci-narodowej-komisja-scigania-zbrodni-przeciwko-narodowi-16832221>
- Vallerani, M. A. (2022). (New). Spectre Is Haunting Europe: National Memory. *Storicamente*, 18. https://storicamente.org/vallerani_history_under_attack
- Yang, G. (2023, May 3). *China's National Memory Laws and the War on Storytelling*. Australian Institute of International Affairs. <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/chinas-national-memory-laws-and-the-war-on-storytelling/>

Yarosh, Y. B., & Kalishchuk, O. M. (2020). History, historical memory, memory policy: theoretical and methodological aspect. *Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development* (p. 145–164). Lviv–Toruń: Liha-Pres.

References

- „Memory laws” and freedom of expression. (2018). Council of Europe. Platform to promote the protection of journalism and safety of journalists. <https://rm.coe.int/factsheet-on-memory-laws-july2018-docx/16808c1690>
- Andriiash, V. (2013). Derzhavna polityka: kontseptualni aspekty vyznachennia [State policy: conceptual aspects of the definition]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, 9. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=626> [in Ukrainian].
- Bachennia Ukrainy 2030: sotsialno-humanitarna sfera* [Vision of Ukraine 2030: social and humanitarian sphere]. (2023). UAREforms. <https://uareforms.org/visions/new-vision-640> [in Ukrainian].
- Bevz, T. (2022). *Rehionalna politychna elita Sumshchyny: tsinnosti, identychnosti, politychna povedinka* [Regional political elite of Sumy: values, identities, political behavior]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Cassidy-Welch, M. (2019). *War and Memory at the Time of the Fifth Crusade*. <https://www.psupress.org/books/titles/978-0-271-08352-0.html>
- Dem'ianchuk, O. (2008). *Derzhavna polityka i derzhavne upravlinnia: politolohichni aspekty* [State policy and state administration: political aspects]. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].
- Drachuk, S. (2008, Kvitenn 30). *Parlament Turechchyny zminyv obmezhenia svobody slova, ale vdovolnyv ne vsikh* [The Turkish parliament changed the restrictions on freedom of speech, but not everyone was satisfied]. Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/1115082.html> [in Ukrainian].
- Dybris McQuaid, S., & Gensburger, S. (2019). Administrations of memory: Transcending the nation and bringing back the state in memory studies. *International Journal of Politics Culture and Society*, 32 (4), June. <https://shs.hal.science/halshs-02081112/document>
- European historical memory: policies, challenges and perspectives*. (2013). Policy Department B: Structural and Cohesion Policies, European Parliament. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/513977/IPOL-CULT_NT\(2013\)513977\(SUM01\)_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/note/join/2013/513977/IPOL-CULT_NT(2013)513977(SUM01)_EN.pdf)
- Hammerstein, K. (2011). Rezension zu: Leggewie, Claus; Lang, Anne: Der Kampf um die europäische Erinnerung. Ein Schlachtfeld wird besichtigt. *H-Soz-Kult*. <https://www.hsozkult.de/publicationreview/id/reb-15794>
- Hoshko, T. (2023, Chervn 9). *Mahdeburzke pravo v ukrainskykh mistakh* [Magdeburg law in Ukrainian cities]. Lokalna istoriia. <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/magdeburzke-pravo-v-ukrayinskikh-mistakh-tetiana-goshko/> [in Ukrainian].
- Konnerton, P. (2004). Yak suspilstva pam'iatuiut [How Societies Remember]. *Litopys*. <http://litopys.org.ua/connert/conn.htm> [in Ukrainian].
- Kovalska-Pavelko, I. (2022). „Viiny pam'iaty” yak kliuchovy chynnyk formuvannia derzhavnoi polityky pam'iaty v suchasni Ukraini [„Memory wars” as a key factor in the formation of state memory policy in modern Ukraine]. *Krakowskie Studia Małopolskie*, 3 (35). <https://bibliotekanauki.pl/articles/2120305> [in Ukrainian].

- Kyrydon, A. (2016). *Heterotopii pam'iaty: Teoretyko-metodolohichni problemy studii pam'iaty* [Heterotopias of memory: Theoretical and methodological problems of memory studies]. Kyiv: Vydavnytstvo: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
- Makhun, S. (2009, Hruden 5–11). *Yanush Kurtyka: "Istorychna polityka — tse sprava derzhavy"* [Janusz Kurtyka: „Historical policy is the state's business“]. Dzerkalo tyzhnia. <https://web.archive.org/web/20091208131241/http://www.dt.ua/1000/1550/67950/> [in Ukrainian].
- Memory laws in Europe. What common horizons are we journeying towards?* (2022). <https://europeanmemories.net/magazine/memory-laws-in-europe-what-common-horizons-are-we-journeying-towards/>
- Memory Laws in European and Comparative Perspective.* (2019). MELA. <https://melaproject.org/>
- Mezentsev K., Oliinyk Ya., & Mezentseva N. (Red.). (2017). *Urbanistychna Ukraina: v epitsentri prostorovykh zmin* [Urbanistic Ukraine: at the epicenter of spatial changes]. Kyiv: Vydavnytstvo „Feniks“ [in Ukrainian].
- Nahorna, L. (2012). *Istorychna pam'iat: teorii, dyskursy, refleksii* [Historical memory: theories, discourses, reflections]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Nahorna, L. (2014). *Istorychna kultura: kontsept, informatsiinyi resurs, refleksyivnyi potentsial* [Historical culture: concept, information resource, reflexive potential]. Kyiv: IPIEnD im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
- Nimetskyi istoryk vnis rozdil pro Holodomor u knyhu pro trahedii yevropeiskykh narodiv* [A German historian contributed a chapter about the Holodomor to a book about the tragedies of European nations]. (2011, Veresen 14). Obozrevatel. <https://www.obozrevatel.com/news/nimetskij-istorik-vnis-rozdil-pro-golodomor-u-knigu-pro-tragedii-evropejskih-narodiv.htm> [in Ukrainian].
- Patton, Carl V., & Sawicki, David S. (1993). *Basic Methods of Policy Analysis and Planning*. Englewood Cliffs: Prentice Hall.
- Polityka natsionalnoi pam'iaty* [Politics of national memory]. (2023). UAReforms. <https://uareforms.org/reforms/new-reform-441> [in Ukrainian].
- Post-katastrofichni miskiyi tekst i pam'iat u pisliavoiennii Tsentralno-Skhidnii Yevropi* [Post-catastrophic urban text and memory in post-war Central-Eastern Europe]. (2019, Lystopad 4). Mistosite. <https://mistosite.org.ua/articles/post-katastrofichni-miskiyi-tekst-i-pamiat-u-pisliavoiennii-tsentralno-skhidnii-yevropi> [in Ukrainian].
- Pro nesennia zmin do Zakonu Ukrainy „Pro heohrafichni nazvy” shchodo udoskonalennia diialnosti, pov'iazanoi iz vstanovlenniam, unormuvanniam, oblikom, reiestratsiieiu, vykorystanniam ta zberezhenням heohrafichnykh nazv [On Amendments to the Law of Ukraine „On Geographical Names” regarding the improvement of activities related to the establishment, normalization, accounting, registration, use and preservation of geographical names, Law of Ukraine]. Zakon Ukrainy No. 2601-IX (2022) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2601-20#Text> [in Ukrainian].
- Pro zaboronu propahandy rosiiskoho natsyystskoho totalitarnoho rezhymu, zbroinoi ahresii Rosiiskoi Federatsii yak derzhavy-terorysta proty Ukrainy, symvoliky voiennoho vtorhnennia rosiiskoho natsyystskoho totalitarnoho rezhymu v Ukrainu [On the prohibition of propaganda of the Russian Nazi totalitarian regime, armed aggression of the Russian Federation as a terrorist state against Ukraine, symbols of the military invasion of the Russian Nazi totalitarian regime in Ukraine, Law of Ukraine]. Zakon Ukrainy No. 2265-IX (2022) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2265-20#Text> [in Ukrainian].

- Pro zasudzhennia ta zaboronu propahandy rosiiskoi imperskoi polityky v Ukraini i dekolonizatsiiu toponimii [On condemnation and prohibition of propaganda of Russian imperial policy in Ukraine and decolonization of toponymy, Law of Ukraine]. *Zakon Ukrainy* No. 3005-IX (2023) (Ukraine). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20#Text> [in Ukrainian].
- Prutsch, M. J. (2018). European Remembrance Policies. *Magazine of the European Observatory on Memories*. <https://europeanmemories.net/magazine/european-remembrance-policies/>
- Pryntsypy Toronto* [The Toronto Principles]. (2019). Koalitsiia Reanimatsiinoho paketu reform. <https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2019/07/TORONTO-PRINCIPLES-ua.pdf> [in Ukrainian].
- The dilemma of memory laws. To restore the dignity of victims without feeding into ultra-nationalism*. (2022, June 22). *Baltic Worlds*. <https://balticworlds.com/the-dilemma-of-memory-laws/>
- Ustawa z dnia 18 grudnia 1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej* [Act of December 18, 1998 on the Institute of National Remembrance]. (2023, 13 stycznia). Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu. <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/institut-pamieci-narodowej-komisja-scigania-zbrodni-przeciwko-narodowi-16832221>
- Vallerani, M. A. (2022). (New). Spectre Is Haunting Europe: National Memory. *Storicamente*, 18. https://storicamente.org/vallerani_history_under_attack
- Vasylevska, T. (2016). Tsinnisni vymiry vyroblennia publichnoi polityky [Value dimensions of public policy development]. *Naukovi zapysky IPIEnD im. I. F. Kurasa*, 1 (81), 179–193 [in Ukrainian].
- Vasylevska, T. (2024, Liutyi 20). *Konstruiuvannia natsionalnoi pam'iaty: v tenetakh kontraversiinosti* [Construction of national memory: in tenets of controversy]. Vystup na Vseukrainskii naukovo-praktychnii konferentsii „Publichne upravlinnia v Ukraini: istorychnyi dosvid ta perspektyvy rozvytku” (m. Kyiv, NNI PUDS, KNU imeni Tarasa Shevchenka). <https://ipacs.knu.ua/?lang=ukr&tip=osn&filtername=&page=2&tip=News&newsid=2091> [in Ukrainian].
- Yang, G. (2023, May 3). *China's National Memory Laws and the War on Storytelling*. Australian Institute of International Affairs. <https://www.internationalaffairs.org.au/australianoutlook/chinas-national-memory-laws-and-the-war-on-storytelling/>
- Yarosh, Y. B., & Kalishchuk, O. M. (2020). History, historical memory, memory policy: theoretical and methodological aspect. *Contemporary issues of the world community and the role of social sciences in ensuring its development* (p. 145–164). Lviv–Toruń: Liha-Pres.
- Yevropeiska svidomist ta totalitaryzm* [European consciousness and totalitarianism]. (2009, Kviten 8). Rezoliutsiia Yevropeiskoho Parlamentu. <https://khpg.org/1239204375> [in Ukrainian].
- Zebald, V. G. (2023). *Povitriana viina i literatura* [Air war and literature]. Kyiv: IST Publishing [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.03.2024